

КРИМ У ПРАЦЯХ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ДІАСПОРНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: МІЖ ПАМ'ЯТТЮ, ВИГНАННЯМ І ПОВЕРНЕННЯМ

Упродовж різних історичних періодів Кримський півострів посідав центральне місце у змаганнях між імперськими та національними історичними традиціями, що прагнули символічно «привласнити» його минуле. У радянській та пострадянській історіографії Криму помітною залишається відсутність кримськотатарського голосу, що зумовило формування феномену «невидимості» кримськотатарського досвіду в академічному дискурсі. Ця відсутність була наслідком офіційної ідеологічної політики СРСР, спрямованої на маргіналізацію народів, визнаних «ненадійними» після Другої світової війни. Метою цього тексту є простежити, як у діаспорній історіографії кримських татар вибудовується власний історичний наратив Криму - як простору пам'яті, вигнання та повернення. Такий підхід дозволяє не лише реконструювати альтернативний образ минулого, а й виявити механізми формування національної ідентичності в умовах постколоніальної травми.

Історична література кримськотатарської діаспори не має значного обсягу досліджень і публікацій, оскільки історіографія Криму середини ХХ-х років є мало дослідженою. Для кримських татар вона була особливо недосяжною через депортацію 1944 року, яка розпорошила народ у різних частинах СРСР. Попри це ми можемо реконструювати їх погляд на батьківщину крізь праці окремих авторів та дослідників. Почнемо з Метіна Кирима, діаспорного кримськотатарського публіциста, що пов'язує анексію Криму Російською імперією у 1783 р. з депортацією 1944 року та говорить про це як про кульмінацію імперської політики. У своїй статті в журналі «Емаль» під назвою «Кримське ханство, анексія і заслання 1944 року» він також згадує про фіктивну реабілітацію кримських татар 1967 року в якій Радянський союз визнавав несправедливою депортацію кримських татар і вирішував, що їх слід амністувати, проте їм так і не дозволили повернутись додому [2].

Наступним дослідником, що допомагає нам реконструювати діаспорні погляди на цей період історії є доктор Кемаль Озджан описує, що процес депортації відбувався з жорстокістю та за мовчазної згоди місцевого населення. Перевезення кримських татар відбувалось в нелюдських умовах: тісні вагони, старі човни тощо [4]. Також автор зазначає, наприклад, що узбецький народ приймав депортованих кримських татар дуже охоче, але з почуттям жалості. Автор пояснює це тим, що місцеве населення було під впливом радянської пропаганди, що зображувала депортоване населення як зрадників та ворогів народу, але досвід співжиття з ними зруйнував пропагандистську парадигму [4]. Також він зазначає, що держава надавала по 5000 рублів на родину з терміном пошанення в 7 років на будівництво будинків та облаштування в поселеннях для засланих в Узбекистан.

Проте цих грошей не було достатньо, і кримські татари влаштовувалися на вже існуючі підприємства, поступово перетворюючись на робочу спільноту. Автор окремо згадує про Петра Григоренка, Андрія Сахарова та інших як людей, що надавали підтримку кримським татарам у Москві. Найбільшим виступом у історичній пам'яті кримських татар стала демонстрація 1968 року в Чирчику, поблизу Ташкента. Офіційно вони святкували день народження Владіміра Леніна та традиційне свято "Дервіза", проте це був лише привід заявити про себе радянській владі. Цей виступ було жорстоко розігнано за допомогою міліції[4].

Решат Джемільєв у своїй статті «Погляд на сучасний стан кримськотатарського національного питання» говорить про очікування кримських татар про відновлення справедливості під час промови Нікіти Хрущова на ХХ з'їзді Комуністичної партії

радянського союзу яка засуджувала діяльність Іосіфа Сталіна. Також він говорить про зустрічі національних делегацій з представниками влади, зокрема з Анастасом Мікояном, Юрієм Андроповим тощо [1]. Автор зображує період національного руху, як час політичного тиску, через вбивства активістів у в'язницях, спонукання до самогубств та навіть до акту самоспалення [1]. На думку Решата Джемілева: «Метою радянської адміністрації було придушити наш національний рух і стерти з пам'яті нації слово «Крим». Влада не шкодувала засобів для розколу кримськотатарського національного руху за рахунок людей зі слабким характером, і ці зусилля тривають і сьогодні» [3].

Едіге Киримал в статті «Кримські тюрки» або «Кримські татари» говорить про рух кримських татар, як про інструмент підвищення рівня розголосу проблеми кримських татар і наголошує на підтримці українських та російських прогресивних кіл цього руху [3]. Важливим в колективній пам'яті для Кримських татар став момент самоспалення Муси Махмута, якого намагалися вивезти з Криму куди він пересилився зі своєю родиною та купив власний будинок [4].

Праця професорки Грети Юлінг з університету Мічиган під назвою «По́за пам'яттю: депортація і повернення кримських татар» є важливим джерелом для відтворення діаспорного історичного письма, оскільки написана вона на основі польових інтерв'ю з кримськими татарами, які намагались повернутись у 1960-1980-х роках на територію Кримського півострова. Цей період описується як час коли кримські татари намагались повертатись додому не думаючи про матеріальні інтереси чи цінності вони просто прагнули повернутись та утвердитись на своїй землі. [5, с.208]. Проте часто це було майже неможливо, оскільки їх повторно депортовували чи заарештовували, лише одиницям вдавалось залишитись в Криму. Лише в період після 1989 року цей процес був полегшений, проте створювались додаткові бюрократичні перепони: безробіття, дискримінація чи вороже ставлення [5, с.209].

Отже, аналіз кримськотатарської діаспорної історіографії дозволяє зробити висновок, що події середини ХХ століття осмислюються її представниками як одночасно національна трагедія та момент формування політичної суб'єктності. Депортація 1944 року постає як кульмінація імперської політики, спрямованої на руйнування кримськотатарської ідентичності, проте саме ця травма стала підґрунтям для консолідації спільноти й відновлення національного руху. У працях діаспорних авторів простежується формування власного історичного наративу, де пам'ять про вигнання поєднується з ідеєю повернення й боротьби за право на рідну землю. Попри офіційні радянські спроби «реабілітації», відсутність визнання самого імені «кримські татари» підкреслює тривалість політики виключення. Водночас тексти діаспори фіксують стратегії спротиву, солідарність з демократичною інтелігенцією та перетворення пам'яті про депортацію на чинник самоусвідомлення і культурного виживання народу.

Література

1. CEMİLEV, R. *Kırım Tatar Millî Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış*. *Emel Dergisi*, 176, 1990. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kirim-tatar-milli-meselesinin-son-durumuna-bir-bakis>
2. KIRIM, M. *Kırım Hanlığı, İlhakı ve 1944 Sürgünü*. *Emel Dergisi*, 133, 1982. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kirim-hanligi-ilhaki-ve-1944-surgunu>
3. KIRIMAL, E. *Kırım Türkleri*. *Emel Dergisi*, 59, 1970. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kirim-turkleri>
4. ÖZCAN, K. *Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Hareketi (1944–1990)*. *Emel Dergisi*, 26 Mayıs 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kirim-turklerinin-surgunu-ve-milli-mucadele-hareketi-1944-1990>

5. UEHLING, G. L. *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 294 p.